

**PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM NA POSLOVNU SPOSOBNOST U
DRŽAVAMA ČLANICAMA EUROPSKE UNIJE U SVJETLU KONVENCIJE
UJEDINJENIH NARODA O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM**

BORJANA MIKOVIĆ¹

*Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu,
Bosna i Hercegovina*

Sažetak: U radu se analizira aktualno stanje u državama članicama Europske unije vezano za poštovanja prava na poslovnu sposobnost, budući da su, osim 193 države svijeta, sve države članice Europske unije, kao i sama Europska unija, ratificirale UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. Stoga bi bilo za očekivati da su sve one princip „jednakosti pred zakonom“, odnosno odredbe člana 12., implementirale u svoja nacionalna zakonodavstva i da ih dosljedno primjenjuju u praksi. Međutim, analiza odgovarajućeg zakonodavstva jednog broja država članica EU pokazala je različite nedosljednosti u oblasti poštovanja prava na poslovnu sposobnost. Ključna od njih je da se ni u jednoj od ovih država pravo osoba s invaliditetom na poslovnu sposobnost ne primjenjuje / poštuje u potpunosti, kako se to zahtijeva u odredbama čl. 12. UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, odnosno da se u svim državama članicama Europske unije još uvijek primjenjuje neki od oblika zamjenskog odlučivanja.

Ključne riječi: *UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Europska unija, jednakost pred zakonom, pravo na poslovnu sposobnost, osobe s invaliditetom, odlučivanje uz podršku, zamjensko odlučivanje.*

¹ Kontakt e-mail: borjana.mikovic@fpn.unsa.ba

Abstract: This paper examines the current state of compliance with the right to legal capacity in the Member States of the European Union. In addition to 193 countries worldwide, all European Union Member States, as well as the European Union itself, have ratified the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. It would therefore be expected that the principle of “equality before the law”, as set out in Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, has been incorporated into national legislation and applied consistently in practice.

However, an analysis of the relevant legislation in a number of European Union Member States reveals persistent inconsistencies in the protection of the right to legal capacity. The central finding is that in none of the states examined is the right of persons with disabilities to legal capacity fully respected or implemented to the extent required by Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Instead, some form of substituted decision-making continues to be applied across the European Union.

Keywords: *United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities; European Union; equality before the law; legal capacity; persons with disabilities; supported decision-making; substituted decision-making.*

Uvod

Pravo na poslovnu sposobnost je elementarno ljudsko pravo neraskidivo povezano s ljudskim dostojanstvom i osnovnim općim principom zaštite ljudskih prava – jednakosti pred zakonom, kao neophodnom pretpostavkom za korištenje ostalih ljudskih prava. Sukladno tome, UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CRPD) u svojim odredbama, posebno u članu 12., ne normira dodatna prava za osobe s invaliditetom, nego jednostavno opisuje specifične elemente koje su države potpisnice obavezne uzeti u obzir kako bi svim osobama s invaliditetom osigurale pravo na jednakost pred zakonom, ravnopravno s drugima (Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom, 2014, par. 1).

Važno je razlikovati odlučivanje staratelja u ime osobe s invaliditetom (supstitucijsko odlučivanje) i odlučivanje uz podršku (potpomognuto odlučivanje). Kod supstitucijskog modela druga osoba donosi odluke umjesto osobe s invaliditetom, dok kod odlučivanja uz podršku odluka i dalje ostaje odluka same osobe s invaliditetom, uz pomoć u razumijevanju informacija, sagledavanju opcija i izražavanju volje i preferencija. Ova razlika je ključna za razumijevanje suvremenih reformi starateljstva i njihove usklađenosti sa standardima zaštite prava osoba s invaliditetom.

Nova paradigma, u čijem je središtu model invaliditeta zasnovan na ljudskim pravima, zahtijeva zamjenu ranije prevladavajućeg zamjenskog odlučivanja u odlučivanje uz podršku, kako bi sve osobe s invaliditetom, kojima je određena podrška neophodna, mogle ostvariti svoju pravnu i poslovnu sposobnost (čl. 12. st. 3. CRPD). Stoga je danas, posebno u okviru kontinentalnog europskog pravnog sistema, moguće govoriti i o određenom obliku nove paradigme u zakonodavstvu svih europskih država koje su ratificirale CRPD, a potom odredbe ovog međunarodnog ugovora implementirale u svoja nacionalna zakonodavstva, s tim da je u praksi poštovanje principa „jednako priznavanje pred zakonom“, i nakon gotovo dvije decenije od usvajanja CRPD-a, upitno. Tim prije što se u svim državama članicama Europske unije (EU) i dalje, u manjoj ili većoj mjeri, nastavlja primjena nekog od oblika zamjenskog odlučivanja.

Razlozi ovakvog stanja, budući da su zaključno s novembrom 2025. godine 193 države svijeta ratificirale CRPD, kao i da je to prvi međunarodni ugovor koji su od nastanka EU ratificirale sve njezine članice, kao i sama EU (Ujedinjeni narodi, 2025), mogu biti različiti. Ovo tim prije što navedeni broj država svijeta koje su ratificirale CRPD na svojevrsan način pokazuje nespornu svjesnost svake od njih pojedinačno da pravo na poslovnu sposobnost pripada svim ljudima, bez obzira na njihove mentalne i intelektualne sposobnosti u samostalnom donošenju odluka, odnosno mogućnosti da se same brinu o sebi, svojim pravima i interesima. Stoga je razloge za prisutni raskorak između normativnog i stvarnog, odnosno nepoštovanja prava na poslovnu sposobnost svih osoba s invaliditetom kako se to zahtijeva u odredbama čl. 12. CRPD-a, posebno u državama članicama EU koje su nominalno ukinule zamjensko odlučivanje, ali i onim koje su u svom nacionalnom zakonodavstvu i dalje zadržale mogućnost njegove primjene, između ostalog, moguće djelomično pronaći u određenim nedorečenostima samog CRPD-a. Naročito što ona u svojim odredbama ne sadrži decidno normiranje da zamjensko odlučivanje treba zamijeniti modelom invaliditeta koji je zasnovan na ljudskim pravima, odnosno odlučivanjem uz podršku (Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom, 2014, par. 3). Dodatna mogućnost za nepoštovanje / neprimjenjivanje odredaba čl. 12. CRPD-a u praksi većine država članica EU je činjenica da CRPD, također, decidno ne zabranjuje ni odstupanje od prava na jednako priznavanje pred zakonom.

Razlog za ovakvo stanje najvjerojatnije se nalazi u tome što drugi međunarodni ugovori o ljudskim pravima, koji su navedeni u Preambuli CRPD-a (tač. a, b, c i d), to zahtijevaju, tako da se obaveznost primjene odredaba čl. 12 CRPD-a pokriva posredstvom čl. 4. st. 4. CRPD-a, koji propisuje da odredbe CRPD-a ne odstupaju od postojećeg međunarodnog prava (Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom, 2014, par. 5). Uz navedeno, jedan od ključnih razloga za neprimjenjivanje prava na odlučivanje uz podršku, umjesto zamjenskog odlučivanja, je nedostatak financijskih sredstava, ali i prisutne predrasude prema osobama s invaliditetom, posebno u državama članicama EU koje su i dalje zadržale potpuno ili djelomično oduzimanje poslovne

sposobnosti, uz primjenu instituta starateljstva. S druge strane, zajednička karakteristika gotovo 50% država članica EU, iako neke od njih i dalje primjenjuju oduzimanje poslovne sposobnosti, npr. Mađarska, je da su u svoje zakonodavstvo implementirale mogućnost primjene odlučivanja uz podršku, što istovremeno pokazuje određene pomake, posebno u dijelu razumijevanja neophodnosti potrebe da se prava osoba s invaliditetom poštuju.

Ratifikacija UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju u europskim državama

Svjesnost o neophodnosti zaštite temeljnih ljudskih prava osoba s invaliditetom, među kojima je pravo na poslovnu sposobnost jedno od najbitnijih, možda najbolje pokazuje podatak da je od ukupno 48 europskih država njih 47 ratificiralo CRPD, od kojih je 27 članica EU, s tim da država Vatikan, zbog specifičnog međunarodnog statusa, nije potpisnica CRPD-a, ali ni članica EU i UN-a.² Ovakvo stanje, barem na prvi pogled, moglo bi upućivati na zaključak da danas u Europi sve više prevladava shvaćanje da princip jednakosti pred zakonom vrijedi podjednako za sve ljude, bez obzira kojim društvenim skupinama pripadali, što stvarnost, odnosno kontinuirano nepoštovanje temeljnih ljudskih prava svih osoba s invaliditetom, neumoljivo poriče

Tabela 1. Europske države ne članice EU koje su ratificirale UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom

CRPD su ratificirale:	
1. Albanija	11. Moldavija
2. Andora	12. Monako
3. Armenija	13. Norveška
4. Azerbajdžan	14. San Marino
5. Bjelorusija	15. Sjeverna Makedonija
6. Bosna i Hercegovina	16. Srbija
7. Crna Gora	17. Švicarska
8. Gruzija	18. Turska
9. Island	19. Ukrajina
10. Lihtenštajn	20. Ujedinjeno Kraljevstvo

Izvor: Ujedinjeni narodi (2025)

² Država Vatikan osim CRPD-a nije potpisnica ni većinu drugih međunarodnih ugovora usvojenih u EU ili UN-u i kao takva često je izostavljena iz svakodnevnih političko-pravnih analiza.

Podaci prezentirani u tabeli 1, osim ukupnog broja europskih država ne članica EU koje su ratificirale CRPD, od kojih je država Lihtenštajn posljednja, krajem 2023. godine, završila ratifikaciju, pokazuju da se među navedenim državama nalaze i bivše republike SFRJ, danas suverene države: Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Sjeverna Makedonija. Njihova zajednička karakteristika, osim nastojanja i poduzimanja odgovarajućih aktivnosti za mogući prijem u EU, je da niti jedna, iako su sve ratificirale CRPD, svoje nacionalno zakonodavstvo nije uskladila s odredbama ovog međunarodnog ugovora. To znači da je u svakoj od ovih država još uvijek u primjeni tzv. tradicionalno zakonodavstvo, koje za osobe s invaliditetom normira mogućnost oduzimanja ili ograničenja poslovne sposobnosti, odnosno primjene instituta starateljstva.

S druge strane, nasuprot ovim državama koje su, osim ratificiranja CRPD-a, ratificirale i Fakultativni protokol uz CRPD (Protokol), jedan broj europskih država, od kojih su neke članice EU, odbio je ne samo ratificiranje Protokola, nego je, prilikom ratificiranja CRPD-a, izjavio i rezerve, posebno na čl. 12. ovog međunarodnog ugovora, što na poseban način pokazuje sveukupnu neujednačenost i neprincipijelnost u poštovanju prava osoba s invaliditetom na europskom nivou.

Tabela 2. Ratificiranje Fakultativnog protokola uz UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom u europskim državama

Fakultativni protokol nisu ratificirale države članice EU:	Fakultativni protokol nisu ratificirale države ne članice EU:
1.Bugarska	1.Albanija
2.Irska	2.Island
3.Nizozemska	3.Lihtenštajn
4.Poljska	4.Norveška
5.Rumunija	5.Švicarska

Izvor: Buchanan i Uldry (2024: 24)

Prezentirani podaci pokazuju da je od ukupno deset europskih država koje nisu ratificirale Fakultativni protokol uz CRPD – njih pet članice EU. Ovakvo stanje je uvjetovano različitim faktorima, od kojih se jedan nalazi u odredbama samog Protokola, koje normiraju da svaka država potpisnica može, u trenutku njegovog potpisivanja ili ratifikacije ili pristupanja, izjaviti da ne priznaje nadležnost Odbora za prava osoba s invaliditetom (Odbora) predviđenu u člancima 6. i 7. (čl. 8. Protokola).

Tim prije što se navedenim normiranjem, odnosno mogućnost da država potpisnica CRPD-a izjavom o nepriznavanju odredaba sadržanih u navedenim članovima, koji, između ostalog, propisuju obavezu države potpisnice koja „ozbiljno i grubo krši prava osoba s invaliditetom“ na odgovarajuću suradnju s Odborom, uskraćuje ne samo mogućnosti za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom normiranih u Protokolu nego i nepoštovanje prava propisanih u odredbama CRPD. Među njima je i pravo osoba s invaliditetom na podnošenje predstavke u slučaju povrede njihovih prava. Ovo tim prije što je u odredbama Protokola normirano da samo država potpisnica Protokola priznaje nadležnost Odbora da prima i razmatra predstavke od i u ime pojedinaca i grupa pojedinaca koji su u njezinoj pravnoj nadležnosti, a koji tvrde da su žrtve kršenja odredbi CRPD-a te države potpisnice (čl. 1. st. 1. Protokola).

Citirano normiranje jasno pokazuje da one države potpisnice CRPD-a koje su odbile ratificirati Protokol takvim postupanjem uskraćuju mogućnost svim osobama s invaliditetom na podnošenje predstavke o kršenju njihovih ljudskih prava, bez obzira na stepen njihove ugroženosti. Stoga se čini da je za sve države navedene u tabeli 2 neratificiranje Protokola bio povoljniji način za sprečavanje mogućnosti eventualnog podnošenja predstavki osoba s invaliditetom o kršenju njihovih ljudskih prava nego izjava o nepriznavanju nadležnosti Odbora, predviđena u članovima 6. i 7. ovoga dokumenta.

Uz navedeno, odredbe sadržane u čl. 8. Protokola čine se kontradiktornima s odredbama čl. 11. st. 1. i 2., prema kojima „rezerve nespojive s ciljem i svrhom ovog Protokola nisu dozvoljene“, kao i da se „rezerve mogu povući u bilo koje vrijeme“. Ovo posebno jer sam Protokol ne propisuje decidno cilj i svrhu, iako je iz njegovih odredaba moguće zaključiti da je to prvenstveno zaštita konvencijskih prava osoba s invaliditetom, ukoliko ih država potpisnica ozbiljno i sustavno krši. Stoga je u kontekstu navedenoga teško razumjeti ne samo normiranje mogućnosti da svaka država potpisnica CRPD-a može dati izjavu o nepriznavanju nadležnosti Odbora propisanu u članovima 6. i 7. Protokola, nego i mogućnost otkazivanja potpisanog Protokola (čl. 16.), bez obaveze države potpisnice da prije toga zatraži mišljenje samih osoba s invaliditetom, odnosno njihovih organizacija, koje ne mora biti obavezujuće.

S druge strane, u odredbama CRPD-a je normirana obaveza svake države potpisnice da Odboru, u roku od dvije godine nakon stupanja na snagu CRPD-a, podnese sveobuhvatan početni izvještaj o poduzetim mjerama radi ostvarenja obaveza preuzetih ratifikacijom CRPD-a, kao i o napretku ostvarenom u tom pogledu. Nakon ovog izvještaja, države potpisnice obavezne su podnositi izvještaje najmanje svake četiri godine i dalje kada god to Odbor zatraži (čl. 35. CRPD-a). Na istom tragu, Odboru su, do danas, početni izvještaj dostavile sve države članice EU, ali i sve države koje su ratificirale CRPD, osim San Marina, koji je izvještaj trebao dostaviti najkasnije zaključno s martom 2010. godine, čime je samo jedna država članica blokirala ukupni pregled stanja o ostvarenom napretku u provedbi CRPD-a (Buchanan i Uldry, 2024, str. 26).

Rezerve na član 12. Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom

Opće obaveze sadržane u odredbama člana 12. CRPD: „Jednakost pred zakonom“, zasnovane su na temeljnim principima sadržanim u članu 3. ovog međunarodnog ugovora,³ ali i u odredbama ranije usvojenih međunarodnih dokumenata, među kojima su: Opća deklaracija o ljudskim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), koji zajedno s CRPD-om ističu da je pravo na jednakost pred zakonom „svuda“ na snazi. To znači da prema međunarodnom pravu o ljudskim pravima ne postoje okolnosti prema kojima je dopušteno da se bilo kojoj punoljetnoj osobi uskrati pravo da pred zakonom bude priznata kao osoba, kao i okolnosti u kojima bi joj se to pravo moglo ograničiti. Navedeno je posebno potvrđeno u odredbama ICCPR, koje normiraju da odstupanje od ovog prava nije dozvoljeno čak ni u slučaju javne opasnosti (čl. 4. st. 2. ICCPR). Stoga, iako ekvivalentna zabrana odstupanja od prava na jednakost pred zakonom u CRPD-u nije izričito navedena, prezentirana odredba ICCPR pokriva ovakvu zaštitu preko čl. 4. st. 4. CRPD-a, koji propisuje da odredbe CRPD-a ne odstupaju od međunarodnog prava (paragraf 5. Općeg komentara čl. 12. CRPD-a).

Uz navedeno, CRPD u čl. 12. izričito normira i da države potpisnice ponovo potvrđuju da osobe s invaliditetom imaju pravo svuda na priznanje pravne i poslovne sposobnosti, kao i da prihvaćaju da osobe s invaliditetom u svim područjima života uživaju pravnu i poslovnu sposobnost ravnopravno s drugim osobama (čl. st. 1. i 2. CRPD-a).

Međutim, citirane odredbe čl. 12, odnosno obaveznost njihovog implemen-tiranja u nacionalna zakonodavstva, a time i obaveznost njihove primjene u praksi za sve države potpisnice, već kod ratificiranja CRPD-a u jednom broju europskih država, od kojih su četiri države članice EU, nisu prihvaćene, što se jednim dijelom može pripisati određenim nedosljednostima u pojedinim

3 Čl. 3. CRPD-a sadrži sljedeće osnovne principe: (a) Poštovanje urođenog dostojanstva, lične autonomije, uključujući slobodu izbora i nezavisnost osoba; (b) Nediskriminacija; (c) Puno i učinkovito sudjelovanje i uključivanje u društvo; (d) Poštovanje razlika i prihvaćanje osoba s invaliditetom kao dijela ljudske različitosti i čovječnosti; (e) Jednakost mogućnosti; (f) Pristupačnost; (g) Jednakost muškaraca i žena; (h) Poštovanje sposobnosti razvoja djece s invaliditetom i poštovanje prava djece s invaliditetom na očuvanje vlastitog identiteta.

odredbama CRPD-a. To se posebno odnosi na normiranje da: „rezerve nespojive s ciljem i svrhom ove Konvencije nisu dozvoljene“, kao i normiranje: „rezerve mogu biti povučene u bilo koje vrijeme“ (čl. 46. st. 1. i 2. CRPD-a), čime se prihvaćanje izjave o rezervi pojedinih europskih država čini kontradiktornim s općim principom ljudskih prava: jednakost pred zakonom, kako je to utvrđeno u čl. 12. CRPD-a. Ovo tim prije što CRPD već u svom prvom članu ističe da je njezina svrha unapređenje, zaštita i osiguranje punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i temeljnih sloboda osoba s invaliditetom i unapređenje poštovanja njihovog urođenog dostojanstva.

Na istom tragu je i normiranje o obavezi država potpisnica da usvoje trenutačne, učinkovite i odgovarajuće mjere, između ostalog, u svrhu podizanja svijesti cijelog društva uključujući i na razini porodice, o osobama s invaliditetom, kao i o unapređenju poštovanja njihovih prava i dostojanstva (čl. 8. st. 1. tač. a) CRPD-a). Stoga se čini da je predlagač, s obzirom na citirane odredbe, posebno one o mogućnosti povlačenja rezerve u bilo koje vrijeme, bio unaprijed svjestan da će pojedine države ratificiranje CRPD-a uvjetovati izjavom rezerve, posebno na čl. 12. CRPD-a. U prilog tome govori podatak da su četiri države članice EU (Estonija, Irska, Nizozemska i Poljska) prilikom ratificiranja CRPD-a, izjavile rezerve na član 12. uz odgovarajuće obrazloženje. Ta obrazloženja se najkraće mogu svesti na stav da će odredbe čl. 12. CRPD-a biti tumačene na način da svaka od navedenih država članica u svom nacionalnom zakonodavstvu i dalje zadržava mogućnost primjene nekog oblika zamjenskog odlučivanja, što potvrđuju sljedeće, pojedinačne izjave za svaku od njih:

Estonija je u svojoj rezervi izjavila da član 12. tumači na način da se njime ne zabranjuje ograničenje poslovne sposobnosti u slučajevima kada za to postoji potreba, koja proizlazi iz sposobnosti osobe da razumije i upravlja svojim postupcima, tako da ova država članica EU kod ograničenja poslovne sposobnosti postupa u skladu s domaćim zakonodavstvom (Ujedinjeni narodi, 2025).

Irska u svojoj izjavi o rezervi priznaje da osobe s invaliditetom uživaju poslovnu sposobnost ravnopravno s drugima u svim životnim aspektima, ali i da, prema njezinom razumijevanju, CRPD dopušta mehanizme potpomognutog i zamjenskog odlučivanja, odnosno donošenja odluka u ime osobe s invaliditetom, ako je to nužno, uz uvjet da su usklađeni sa zakonom i podložni primjerenim i učinkovitim zaštitnim mjerama. U istoj izjavi ističe se i da Irska, u mjeri u kojoj se čl. 12. može tumačiti kao da zahtijeva ukidanje svih zamjenskih rješenja za donošenje odluka, zadržava pravo dopustiti takve aranžmane u odgovarajućim okolnostima i podložno odgovarajućim i učinkovitim zaštitnim mjerama.⁴

Vezano za čl. 12. i čl. 14. CRPD-a, osim priznanja poslovne sposobnosti, Irska izjavljuje i da sve osobe s invaliditetom uživaju pravo na slobodu i osobnu sigurnost, te pravo na poštovanje tjelesnog i mentalnog integriteta na jednakoj osnovi s drugima, kao i da razumije da CRPD dopušta obavezno staranje ili liječenje ovih osoba, uključujući mjere za liječenje mentalnih poremećaja, kada okolnosti ovo liječenje čine nužnim kao posljednje sredstvo, s tim da liječenje podliježe pravnim jamstvima (Ujedinjeni narodi, 2025).

Nizozemska u svojoj izjavi o rezervi na čl. 12. CRPD-a, osim priznanja da osobe s invaliditetom uživaju poslovnu sposobnost na ravnopravnoj osnovi s drugima u svim aspektima života, navodi da razumije kako CRPD dopušta potpomognute i zamjenske aranžmane donošenja odluka u odgovarajućim okolnostima i u skladu sa zakonom. U istoj izjavi se ističe i da će Nizozemska čl. 12. tumačiti kao ograničenje zamjenskih rješenja za donošenje odluka u onim slučajevima u kojima su takve mjere neophodne, kao posljednje sredstvo podložno zaštitnim mjerama (Ujedinjeni narodi, 2025).

4 Irska je 2015. godine usvojila Zakon o podršci pri donošenju odluka koji je stupio na snagu 2023. godine, a koji normira tri nivoa podrške: Potpomognuto donošenje odluka koje omogućava osobama s invaliditetom da same imenuju jednu ili više osoba (pomoćnika) za pružanje pomoći u donošenju i provedbi odluka uz poštovanje volje i preferencija same osobe, s tim da potpisuju sporazum o načinu donošenju odluka. Suodlučivanje u donošenju odluka, gdje osoba s invaliditetom imenuje osobu za donošenje zajedničkih odluka, čija je uloga i odgovornost podudarna s onima koje ima imenovana osoba kod potpomognutog odlučivanja. Oni zajednički donose sve odluke, pri čemu se suodlučitelj „prešutno mora složiti sa željama osobe koja ga je imenovala u pogledu relevantne odluke“ Treći nivo, predstavlja mogućnost da osobe s invaliditetom izgube pravo na poslovnu sposobnost, budući da isti zakon dopušta imenovanje predstavnika za donošenje odluka (jedne ili više osoba), koje će donositi određene odluke u ime osobe s invaliditetom, kao i donošenje odluka suda u ime osobe u ograničenim okolnostima (dio 3: Zakon o podršci pri donošenju odluka Irske).

Republika Poljska (Poljska) u svojoj izjavi o rezervi navodi da će čl. 12. CRPD-a tumačiti na način koji dopušta oduzimanje ili ograničenje poslovne sposobnosti u okolnostima i na način utvrđen domaćim pravom, kao mjeru iz čl. 12. st. 4., kada osoba koja ima intelektualne teškoće, duševnu bolest ili drugi duševni poremećaj nije u stanju kontrolirati svoje ponašanje. Ova država članica je, osim rezerve na čl. 12., izjavila i rezervu na čl. 23. st. 1. tač. a) i čl. 25. tač. a) CRPD-a.⁵ Rezerva na čl. 23. st. 1. tač. a) sadrži izjavu da Poljska zadržava pravo da njegove odredbe ne primjenjuje dok relevantno domaće zakonodavstvo ne bude izmijenjeno. To znači da u ovoj državi članici EU osoba s invaliditetom koja je u dobi da može sklopiti brak, ukoliko je njezina invalidnost posljedica duševnih smetnji ili intelektualnih teškoća, ne može sklopiti brak do povlačenja navedene rezerve. Izuzetak od navedenoga je mogućnost sklapanja braka na osnovu odluke suda, ako se utvrdi da duševno ili intelektualno stanje osobe ne ugrožava brak kao ni zdravlje buduće djece, i pod uvjetom da osobi poslovna sposobnost nije potpuno oduzeta. U ovom slučaju sud takvoj osobi može dozvoliti sklapanje braka. Presentirani uvjeti proizlaze iz odredaba čl. 12. st. 1. Porodičnog i starateljskog zakonika Republike Poljske.

Na navedene izjave o rezervi u Poljskoj je posebno reagirao nevladin sektor (Mental Disability Advocacy Center, 2013: 71). On je za osnovu nedopustivosti rezerve naveo odredbe CRPD-a: „Rezerve nespojive s ciljem i svrhom ove Konvencije nisu dozvoljene“, koje su u ovom radu ranije citirane.

⁵ Čl. 23. st. 1. tač. a) CRPD normira obavezu država potpisnica da: „poduzimaju učinkovite i odgovarajuće mjere kako bi se uklonila diskriminacija osoba s invaliditetom u svim pitanjima koja se odnose na brak, porodicu, roditeljstvo i lične odnose, na ravnopravnoj osnovi s drugim osobama, kako bi se osiguralo da: (a) se priznaju prava svih osoba s invaliditetom, koje su u godinama kada mogu ući u brak, da sklope brak i zasnuju porodicu na osnovu slobodnog i punog pristanka budućih bračnih partnera; ...“. Čl. 25. tač. a) CRPD propisuje obavezu država članica na pružanje različitih oblika zdravstvene zaštite, posebno kroz pristup zdravstvenim uslugama na način da „osobama s invaliditetom pružaju isti opseg, kvaliteta i standard besplatnih ili dostupnih usluga i programa koje se pružaju ostalim građanima, uključujući i one u području spolnog i reproduktivnog zdravlja, te zdravstvene programe kojima je obuhvaćeno cijelo stanovništvo;“.

Nastavak zamjenskog odlučivanja i pokušaj njegovog ukidanja

Budući da su sve države članice EU ratificirale CRPD podaci da su četiri, od ukupno njih 27, izjavile rezervu u vezi s čl. 12., i da pet država članica nije ratificiralo Protokol upućuje na zaključak da se danas, gotovo 20 godina od usvajanja teksta CRPD-a odredbe ovog međunarodnog ugovora različito tumače i primjenjuju u državama članicama EU. Time se otvara prostor da se, u odnosu na stanje u primjeni instituta starateljstva, odnosno dosljednu primjenu odredaba čl. 12. CRPD-a u praksi, države članice EU podijele u sljedeće tri grupe: države koje i dalje primjenjuju institut potpunog starateljstva, one koje primjenjuju samo djelomično starateljstvo ili neki sličan sistem zamjenskog odlučivanja i one koje su ukinule mogućnost oduzimanja i ograničenja poslovne sposobnosti, odnosno primjenu instituta starateljstva nad punoljetnim osobama.

Tabela 3. Primjena zamjenskog odlučivanja (starateljstvo) i poštovanje prava na poslovnu sposobnost

Države članice EU:		
Potpuno starateljstvo (oduzimanje poslovne sposobnosti)	Djelomično starateljstvo (ograničenje poslovne sposobnosti)	Starateljstvo formalno ukinuto (poštovanje prava na poslovnu sposobnost)
1. Bugarska	1. Belgija	1. Austrija
2. Hrvatska	2. Finska	2. Češka
3. Cipar	3. Latvija	3. Njemačka
4. Danska	4. Litva	4. Irska
5. Estonija	5. Malta	5. Portugal
6. Francuska	6. Rumunija	6. Španija
7. Italija	7. Slovačka	
8. Grčka	8. Slovenija	
9. Mađarska	9. Švedska	
10. Luksemburg		
11. Nizozemska		
12. Poljska		

Izvor: Buchanan i Uldry (2024: 50)

Prezentirani podaci pokazuju da je najveći broj država članica EU nastavio s primjenom potpunog starateljstva, te da je samo njih šest ukinulo ili, bolje rečeno, „gotovo u potpunosti ukinulo starateljstvo“ (Buchanan i Uldry, 2024: 20). Razlozi navedenog stanja su različiti, iako je za sve države članice zajedničko da su ratificirale CRPD. Stoga prisutne neujednačenosti u poštovanju prava na poslovnu sposobnost svih osoba s invaliditetom nameću potrebu za određenom analizom zakonodavstva iz oblasti starateljstva, posebno jednog broja država članica EU koje su nastavile s primjenom starateljstva, ali i država članica koje su nominalno ukinule starateljstvo, odnosno mogućnost oduzimanja i ograničenja poslovne sposobnosti. Uz navedeno, s obzirom na koncepciju, odnosno namjenu ovoga rada, za one države članice u kojima je, sukladno odredbama nacionalnog zakonodavstva, moguća primjena samo djelomičnog starateljstva odnosno ograničenja poslovne sposobnosti, bit će pobrojane ključne karakteristike, koje su zajedničke za ovaj oblik zamjenskog odlučivanja.

Oduzimanje prava na poslovnu sposobnost i primjena potpunog starateljstva nad osobama s invaliditetom

Analiza podataka sadržanih u tabeli 3. pokazuje da od ukupno 27 država članica EU njih 12, ili nešto manje od 45%, i osim ratifikacije CRPD-a, još uvijek nastavlja praksu primjene instituta (potpunog) starateljstva nad punoljetnim osobama, kojima je prethodno sudskom odlukom poslovna sposobnost oduzeta. Jedna od tih država je, Bosni i Hercegovini susjedna, Republika Hrvatska (RH)⁶, koja je 2015. godine ukinula mogućnost potpunog oduzimanja poslovne sposobnosti, odnosno primjenu potpunog starateljstva nad osobama s invaliditetom (čl. 234. st. 1. i 2. Obiteljskog zakona RH /OZ RH/ 2015), a potom, ponovo, nakon odluke Ustavnog suda (2023), kojom je više odredaba OZ RH (2015) proglašeno neustavnim, isti institut ozakonila. Naime, sukladno odluci Ustavnog suda, Sabor RH je 15. decembra 2023. godine usvojio Zakon o izmjenama i dopunama OZ RH, koji je stupio na snagu 1. januara 2024. godine.

6 Hrvatska je CRPD potpisala 30. marta 2007. godine, a ratificirala 15. augusta 2007. godine.

U odredbama ovog zakona izričito je normirana mogućnost potpunog ili djelomičnog oduzimanja poslovne sposobnosti, a time i primjena potpunog ili djelomičnog starateljstva nad punoljetnim osobama. To znači da sud svojom odlukom, ako je to od osobite važnosti za zaštitu prava i interesa punoljetne osobe, može osobu koja nije sposobna ostvariti smisleni kontakt s drugom osobom i izraziti svoju volju potpuno lišiti poslovne sposobnosti. Isti zakon, koji u svojim odredbama preferira djelomično oduzimanje poslovne sposobnosti, normira i da će sud u izvanparničnom postupku punoljetnu osobu, koja se zbog duševnih smetnji ili drugih razloga, nije sposobna brinuti o nekom od svojih prava, potreba ili interesa, ili koja ugrožava prava i interese drugih osoba, u tom dijelu lišiti poslovne sposobnosti (čl. 234. st.1. i 2.OZ RH). Slično navedenom je i stanje u preostalih 11 država članica EU koje, također, uz potpuno starateljstvo i oduzimanje poslovne sposobnosti u svom nacionalnom zakonodavstvu normiraju i mogućnost primjene djelomičnog starateljstva, odnosno djelomičnog oduzimanja poslovne sposobnosti.

Jedna od tih država je Republika Mađarska (Mađarska),⁷ čije zakonodavstvo normira mogućnost oduzimanja ili ograničenja poslovne sposobnosti, odnosno primjenu potpunog ili djelomičnog starateljstva, pri čemu osobe kojima je poslovna sposobnost ograničena nerijetko imaju male mogućnosti samostalnog odlučivanja u različitim područjima (Buchanan i Uldry, 2024: 51). Izmjena navedenog postupanja pokušana je 2009. godine, donošenjem novog Građanskog zakonika koji je znatno izmijenio raniji Zakonik (1950), ali je njegovu primjenu, nakon izbora provedenih 2010. godine, spriječio Ustavni sud Mađarske, iz političkih razloga.⁸

Novi Građanski zakonik Mađarske (GZM), koji je stupio na snagu 15. marta 2014. godine, usvojen je 2013. godine. Njegova ključna karakteristika, iako u svojim odredbama ne sadrži pojam oduzimanja poslovne sposobnosti, je da „odražava restriktivni pristup zakona iz 1950. godine“.

⁷ Mađarska je CRPD potpisala 30. marta 2007. godine, a ratificirala 20. jula 2007. godine.

⁸ Zakonik je trebao stupiti na snagu 1. maja 2010. godine. Opširnije o razlozima sprečavanja primjene ovog Zakonika vidjeti u: (Mental Disability Advocacy Center, 2010).

U istom zakonu sadržana su četiri oblika podrške osobama s invaliditetom: oduzimanje poslovne sposobnosti, ograničenje poslovne sposobnosti, podrška u odlučivanju i anticipirane naredbe. Kod ograničenja poslovne sposobnosti sud odlučuje u kojim područjima života osoba ne može samostalno donositi odluke. Kod oduzimanja poslovne sposobnosti odgovornost u svim područjima života pripada staratelju (osim za beznačajne odluke, poput kupovine autobusne karte ili kupovine namirnica) (Hungarian Civil Liberties Union [TASZ], 2015: 8).

Za GZM je karakteristično da, za razliku od CRPD-a, koji u odredbama člana 12. koristi pojam „*legal capacity*“, koji obuhvaća pravnu i poslovnu sposobnost, jasno razlikuje pravnu sposobnost od poslovne sposobnosti. Time GZM zadržava tradicionalnu podjelu kontinentalnog pravnog sistema, prema kojoj pravna sposobnost označava sposobnost da osoba bude nosilac prava i obaveza, dok poslovna sposobnost označava sposobnost da osoba svojim djelovanjem stječe prava i preuzima obaveze.

„Punoljetna osoba koju je sud stavio pod starateljstvo, u potpunosti joj ograničavajući poslovne kompetencije, smatra se poslovno nesposobnom“ (odjeljak 2:21 st. 1. GZM). Uz navedeno, GZM normira i da će sud osobu koja zbog duševnih smetnji uopće nije u stanju obavljati svoje poslove staviti pod starateljstvo, čime se u potpunosti ograničavaju njezine kompetencije za sva životna pitanja, za koja se to smatra opravdanim u skladu s individualnim okolnostima te porodičnim i socijalnim vezama (odjeljak 2:21 st. 2. GZM).

Citirane odredbe jasno pokazuju da GZM, umjesto sintagme „oduzimanje poslovne sposobnosti“, koristi sintagmu „potpuno ograničenje poslovnih kompetencija“ osobi koja se smatra poslovno nesposobnom, a ne poslovno nekompetentnom. Riječju, u odredbama GZM, uz sva nastojanja da se to prikrije, prisutni su marginalizacija i nepoštovanje prava na poslovnu sposobnost različitih skupina osoba s invaliditetom koje su pod starateljstvom, čime se istovremeno krše i njihova osnovna ljudska prava i sloboda, odnosno prava utvrđena CRPD-om, posebno prava sadržana u odredbama člana 12.

Republika Poljska (Poljska)⁹ je još jedna država članica EU u čijem nacionalnom zakonodavstvu postoji mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti. Ona je reformu u oblasti starateljstva započela još 2007. godine, nakon donošenja više presuda Ustavnog suda u kojima je zahtijevano da se, umjesto oduzimanja poslovne sposobnosti, uvede model podrške i brige prilagođene svakoj osobi pojedinačno (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2013: 28). Međutim, iako je prijedlog novog zakona, koji sve do danas nije usvojen, utvrđen još 2014. godine, u Poljskoj se i dalje primjenjuju odredbe Građanskog zakonika Poljske (1964) (GZP), koji normira mogućnost oduzimanja i ograničenja poslovne sposobnosti, odnosno primjenu starateljstva (čl. 13. st. 2. i čl. 16. st. 2. GZP).

Specifičnost ovoga zakona je normiranje da se ograničena poslovna sposobnost stječe s 13 godina života (čl. 15. GZP), kao i normiranje da se osobi koja je napunila trinaest godina poslovna sposobnost može oduzeti u potpunosti (čl. 13. GZP). Međutim, ako maloljetna osoba sklopi brak ona time stječe poslovnu sposobnost, koja joj se ne oduzima i u slučaju prestanka braka (čl. 10. st. 2. GZP).

Još jedna specifičnost poljskog zakonodavstva iz oblasti starateljstva, identična aktualnom zakonodavstvu iz iste oblasti u BiH, je da su, osim GZP, odredbe vezane za institut starateljstva rasute u više različitih zakona i podzakonskih akata, posebno u Porodičnom i starateljskom zakoniku, također, iz 1964. godine. Navedeni zakonik, između ostalog, normira da se staratelj o ličnosti i o imovini osobe kojoj je oduzeta ili ograničena poslovna sposobnost brine „pod nadzorom starateljskog suda“ (čl. 155. Porodičnog i starateljskog zakonika Poljske).

Nadzor starateljskog suda nad vršenjem starateljstva je izričito uređen: sud se kontinuirano upoznaje s radom staratelja i može mu davati uputstva i naloge, te tražiti objašnjenja i dostavljanje relevantne dokumentacije.

9 Poljska je CRPD potpisala 30. marta 2007. godine, a ratificirala 25. septembra 2012. godine.

Staratelj je dužan da u rokovima koje odredi sud, a najmanje jednom godišnje, podnosi izvještaje o osobi pod starateljstvom i račune o upravljanju njezinom imovinom, pri čemu sud te izvještaje i račune provjerava, može naložiti ispravke / dopune i odlučuje o njihovom odobravanju (čl. 165.-167. Građanskog zakonika Republike Poljske).

Preostalih devet država članica EU, u kojima, osim potpunog, postoji zakonska mogućnost djelomičnog oduzimanja poslovne sposobnosti, odnosno primjene starateljstva nad punoljetnim osobama u svom nacionalnom zakonodavstvu, sadrže odredbe slične zakonodavstvu naprijed analiziranih država članica EU, s tim da su, osim Poljske, još dvije članice EU (Estonija i Nizozemska), kako je to ranije navedeno, prilikom ratifikacije CRPD-a izjavile rezervu u vezi s čl. 12.

Ključne karakteristike djelomičnog starateljstva

Ključna karakteristika nacionalnog zakonodavstva ukupno devet država članica EU je da ono u svojim odredbama normira isključivo mogućnost primjene djelomičnog starateljstva, odnosno ograničenja poslovne sposobnosti (v. tabelu 3). Time se ovaj oblik starateljske zaštite, odnosno zamjenskog odlučivanja, gotovo u pravilu ograničava na određene oblasti, što u većini slučajeva utvrđuje sud u svojoj odluci o ograničenju, odnosno djelomičnom oduzimanju poslovne sposobnosti. Uz navedenu, još jedna karakteristika nacionalnog zakonodavstva ovih država članica EU je da ono sadrži odredbe vezane za prava osoba s invaliditetom na odgovarajuću podršku u donošenju odluka. Tu podršku mogu pružiti različite formalne i neformalne mreže nezavisnih zastupnika, kao i zastupnici koje, po osnovu anticipiranog odlučivanja za slučaj buduće nesposobnosti, imenuje sama poslovno sposobna punoljetna osoba, osobe od povjerenja, srodnici i drugi pojedinci ili profesionalci obučeni za njezino pružanje. Vrste podrške, između ostalog, mogu biti informativnog karaktera, odnosno omogućavanje pristupa informacijama, podrška u komunikaciji, osobnom planiranju, samostalnom životu i administrativna podrška (Buchanan i Uldry, 2024: 11).

Ukidanje mogućnosti oduzimanja poslovne sposobnosti i primjene instituta starateljstva

Podaci prezentirani u tabeli 3 pokazuju da je od ukupno 27 država članica EU samo njih šest ukinulo mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, odnosno primjenu instituta starateljstva, što podrazumijeva da se u teoriji osobama s invaliditetom poslovna sposobnost ne može oduzeti, ali da sudovi u praksi mogu napraviti iznimke u slučaju procjene da osoba u pojedinom području ili u ograničenom vremenskom razdoblju, npr. kod rasipništva, odnosno nekontroliranog trošenja novca, potpisivanja ugovora i sl., ne može donositi odgovarajuće odluke (Buchanan i Uldry, 2024: 20). Ovakvo postupanje, odnosno zakonom utvrđena mogućnost, osim nepoštovanja odredaba čl. 12. CRPD-a, pokazuje svu kompleksnost konvencijskog zahtjeva da se zamjensko odlučivanje zamijeni odlučivanjem uz podršku. S tim u vezi, odgovarajuća, kraća analiza zakonodavstva tri od ukupno šest država članica EU koje su „skoro“ u potpunosti ukinule mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, pokazala je sljedeće:

Republika Češka (Češka),¹⁰ čiji je Građanski zakonik donesen 2012. godine (GZČ),¹¹ jedna je od šest država članica EU koja je nominalno ukinula mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, ali i dalje zadržala mogućnost ograničenja poslovne sposobnosti, koje se primjenjuje kao posljednja mjera. Ista država uvela je i institut podrške u odlučivanju, koji se, sukladno zakonskim odredbama, može ostvariti putem anticipiranih naredbi, podrške u odlučivanju i zastupanju od člana domaćinstva.

Anticipirane naredbe (*Declaration in Anticipation of Incapacity*), odnosno mogućnost davanja izjave poslovno sposobne osobe za slučaj buduće nesposobnosti, normirane su u čl. 38.–44. GZČ. U tim izjavama, čija se jamstva i procedure za anticipirane naredbe sastavljaju pred državnim organom ili pred dva svjedoka, davatelj izjave, između ostalog, može imenovati određenu osobu za svog pravnog zastupnika ili staratelja (čl. 39. st. 1. GZČ).

¹⁰ Češka je CRPD potpisala 30. marta 2007. godine, a ratificirala 28. septembra 2009. godine.

¹¹ Zakon je stupio na snagu 1. januara 2014. godine.

Podrška u odlučivanju (*Assistance in Decision-making*), normirana u odredbama čl. 45.–48. GZČ, institut je čije su osnovne karakteristike: određena osoba, odnosno pružatelj podrške, obavezuje se na potpisivanje ugovora da osobi kojoj je to neophodno pruži odgovarajuću podršku u odlučivanju; ugovor mora biti ovjeren pred sudom; uloga pružatelja podrške je da punoljetnoj osobi pomaže u odlučivanju razmjenom informacija, komunikacijom i davanjem savjeta (Mental Disability Advocacy Center, 2013: 49).

Zastupanje od člana domaćinstva (*Representation by a Household Member*), normirano u odredbama čl. 49–54. GZČ, primjenjuje se kada je osoba, koja na neki drugi način nije imenovala zastupnika, zbog duševnih smetnji spriječena samostalno obavljati pravne poslove. U takvim okolnostima punoljetnoj osobi se za zastupnika može imenovati njezin najbliži srodnik, i to redoslijedom koji je utvrđen zakonom: njezin potomak, brat ili sestra, bračni ili vanbračni partner ili osoba s kojom živi u zajedničkom domaćinstvu najmanje tri godine. Primjena ovoga oblika zastupanja uspostavlja se tako da zastupnik punoljetnu osobu kojoj je podrška potrebna informira o tome da će je zastupati.

Međutim, ako osoba to odbije, njezino zastupanje odobrava sud (čl. 49. st. 1. i 2. GZČ). U navedenom slučaju punoljetna osoba ima poslovnu sposobnost, a zastupanje i pomoć najbližih srodnika se odnose na svakodnevne poslove, uključujući, ako je to potrebno, i upravljanje financijama. Srodnik ne može dati suglasnost za medicinske intervencije, posebno one koje imaju trajni utjecaj na mentalni i fizički integritet osobe (čl. 52. st. 1. GZČ). Ovaj institut češko zakonodavstvo preuzelo je iz Građanskog zakonika Republike Austrije.

U odredbama koje se odnose na poslovnu sposobnost u GZČ (čl. 55–65), osim ukidanja mogućnosti oduzimanja poslovne sposobnosti, uvedene su i određene izmjene vezane za institut ograničenja poslovne sposobnosti (*Limitation of Legal Capacity*).

Jedna od njih je da se poslovna sposobnost može ograničiti samo ako je to u najboljim interesima osobe¹², nakon što osoba lično pristupi sudu, i u skladu s punim priznanjem njezinih prava i činjenice da je svaka osoba jedinstvena. Sukladno tome, opseg i stepen nesposobnosti pojedinca da se brine o svojim pravima i interesima mora se pažljivo uzeti u obzir. Uz navedeno, GZM propisuje da će se poslovna sposobnost ograničiti samo u slučajevima, ako su prava i interesi punoljetne osobe ozbiljno ugroženi, a druge blaže mjere nisu dovoljne za njezinu zaštitu (čl. 55. st. 1. i 2. GZČ). Takva osoba može se staviti pod starateljstvo (*Guardianship of an Individual*) (čl. 465–471. GZČ), s tim da joj sud poštujući njezine želje, imenuje staratelja, koji je ne može zastupati u ličnim stvarima, npr. sklapanje ili razvod braka, ostvarivanje roditeljskog staranja i sl. (čl. 458. GZČ).

U istom kontekstu, iako prezentirana analiza upućuje na zaključak da u Češkoj postoje vidni pomaci u priznavanju prava na poslovnu sposobnost, Savjetodavno tijelo ombudsmana u svom Izvještaju (2023), ističe da sudovi još uvijek preferiraju ograničenje poslovne sposobnosti u odnosu na potpomognuto odlučivanje. Navedena konstatacija je potkrijepljena podatkom da se u Češkoj godišnje odluke o odlučivanju uz podršku donose samo za 50 osoba s invaliditetom, naspram 10 hiljada onih kojima se u istom vremenskom periodu poslovna sposobnost ograničava (Public Defender of Rights, 2023).

Republika Austrija (Austrija)¹³ je sve do usvajanja novog Zakona o zaštiti odraslih (2017)¹⁴ u odnosu na ukupan broj stanovnika (oko 8,9 miliona), imala izrazito veliki broj punoljetnih osoba pod starateljstvom, koji je npr. 2012. godine bio blizu 60 hiljada, posebno zbog rastućeg broja starijih osoba s duševnim smetnjama i prebrzog donošenja odluka o oduzimanju ili ograničenju poslovne sposobnosti (Uhlich, 2012: 97).

¹² Budući da je u GZČ princip najbolji interesi osobe ključna pretpostavka za ograničenje poslovne sposobnosti, napominjemo da se njegova primjena dovodi u pitanje s obzirom na mogućnost njegovog korištenja kao opravdanja za donošenje odluka u ime osobe, bez njezinog učešća ili pristanka. To znači da princip najbolji interesi, koji nije mjera zaštite sukladno odredbama čl. 12., treba zamijeniti paradigmom volje i preferencija, odnosno potrebne podrška za donošenje odluka, a ne da umjesto same osobe odluke donosi drugi, na temelju onoga što smatra da je u njezinim najboljim interesima (v. par. 18bis Općeg komentara).

¹³ Austrija je potpisala CRPD 30. marta 2007. godine, a ratificirala 26. septembra 2008. godine.

¹⁴ Austrijski Zakon o zaštiti odraslih usvojen je 2017. godine, ali je stupio na snagu 1. jula 2018. godine.

Ovakvo stanje bilo je od presudnog utjecaja na odluku o potrebi donošenja izmjena odgovarajućih odredaba o starateljstvu sadržanih u Općem građanskom zakoniku: Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB),¹⁵ koje su znatno izmijenjene usvajanjem amandmana iz 2007. godine. Njihova ključna karakteristika je mogućnost primjene djelomičnog ili potpunog ograničenja u poduzimanju poslova, odnosno mogućnost stavljanja punoljetne osobe pod potpuno ili djelomično starateljstvo, na način da se primjenom zakonskih odredaba u što je moguće većoj mjeri sačuva njezina samostalnost. U prilog tome, uz normiranje da se staratelj može brinuti samo o dijelu poslova, a iznimno, ako je zaista neophodno o sveukupnim poslovima i pravima punoljetne osobe, govore i odredbe da štitićenik u slučajevima kada je staratelj imenovan za određenu vrstu poslova, može sam, suprotno volji staratelja, odlučiti o tim poslovima, ako time ne ugrožava vlastite interese (čl. 268. st. 4. ABGB). Iste izmjene sadrže i odredbe prema kojima je imenovanje staratelja nedopustivo ukoliko prava i interesi punoljetne osobe mogu biti zaštićeni na neki drugi način, kao i odredbe da se postupak za imenovanje staratelja neće pokretati kada je poslovno sposobna osoba sačinila anticipiranu naredbu (*Vorsorgevollmacht*) (čl. 268. st. 2. ABGB) za slučaj buduće nesposobnosti, u kojoj sama imenuje staratelja (čl. 284f–284h ABGB).

U navedenim izmjenama je normirana i mogućnost zastupanja člana porodice (*Vertretungsbefugnis nächster Angehöriger*) (čl. 284b–čl. 284e ABGB), koji se pružanjem podrške u odlučivanju može brinuti o svakodnevnim poslovima osobe s duševnim smetnjama, kao i o njezinom zdravlju (čl. 284b st. 2. i 3. ABGB). Sljedeća bitna novina bila je propisivanje obaveze suda da najmanje svakih pet godina provjerava moguće izmjene ukupnog stanja štitićenika, koje može zahtijevati proširenje ili suženje ovlaštenja staratelja, odnosno mogućnost prestanka starateljstva (čl. 278. st. 3. ABGB).

Novi Zakon o zaštiti odraslih, koji je stupio na snagu u julu 2018. godine, Austrijsko nacionalno vijeće usvojilo je 2017. godine. Prema ovom zakonu postoji razlika između poslovne sposobnosti i sposobnosti djelovanja, s tim da

¹⁵ Odredbe o starateljstvu u izmijenjenom, dopunjenom ABGB, nalaze se u čl. 268–284a.

je mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti iznimna, dok se ograničenje primjenjuje u određenom vremenskom periodu. Isti zakon, u svojim odredbama posebno normira sljedeća četiri oblika zaštite osoba s invaliditetom: *Trajne punomoći*, punoljetna osoba može samostalno i slobodno ovlastiti drugu osobu da u njezino ime donosi odluke; *Izabrano zastupanje*, punoljetne poslovno sposobne osobe same biraju svog zastupnika za slučaj buduće nesposobnosti; *Zakonsko zastupanje*, punoljetne osobe zastupa neko od srodnika, u zavisnosti od njihovog srodničkog statusa; *Sudski imenovano zastupanje*, primjenjuje se kao posljednja mogućnost, ako su sve alternative neprimjenjive, a traje najduže tri godine (Ganner, 2018: 177).

Provođenje pobrojanih oblika zaštite osoba s invaliditetom u praksi često predstavlja problem, budući da se u svim austrijskim regijama (Lander), koje su za to odgovorne, ne primjenjuju podjednako, većinom zbog nedostatka podržavajućih ponuda i usluga koje su neophodne za njihovo realiziranje. Time su sudovi, zbog nedostatka odgovarajuće alternative, često primorani punoljetnoj osobi imenovati zastupnika za pojedina područja, čak i onda kada je osoba uz odgovarajuću podršku sposobna donositi vlastite odluke (Buchanan i Uldry, 2024: 60). To znači da se u Austriji i dalje u praksi primjenjuje neki od oblika zamjenskog odlučivanja, što je u suprotnosti s odredbama čl. 12. CRPD-a.

Savezna Republika Njemačka (Njemačka)¹⁶ je država članica EU, koja je u svoje zakonodavstvo iz oblasti starateljstva, odnosno Građanski zakonik – *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB)¹⁷ unijela najveći broj izmjena još početkom 1990-ih godina. Time je uveden novi sistem imenovanja pomoćnika (*Gesetzliche Betreuung*), bez primjene instituta oduzimanja i ograničenja poslovne sposobnosti, i to na način da sud punoljetnoj osobi, umjesto staratelja koji može upravljati svim aspektima njezinog života, samo za određena područja imenuje pravnog pomoćnika (Lipp, 2016: str. 3 i 4).

¹⁶ Njemačka je potpisala CRPD 30. marta 2007. godine, a ratificirala 24. februara 2009. godine.

¹⁷ Njemački građanski zakonik (*Bürgerliches Gesetzbuch* – BGB) donesen je 1896. godine i primjenjuje se od 1. januara 1900. godine.

S tim u vezi, BGB normira tri oblika zaštite / pomoći punoljetnim osobama koje se ne mogu same brinuti o svojim pravima i interesima. Prva dva oblika, *Vormundschaft* (starateljstvo) i *Pflegschaft* (starateljstvo za posebne slučajeve), prvenstveno se odnose na zaštitu djeteta bez roditeljskog staranja, odnosno zaštitu maloljetnika, a samo djelomično na zaštitu punoljetnih osoba, i to u dijelu očuvanja njihove imovine. Treći oblik zaštite, koji se primjenjuje isključivo za punoljetne osobe s invaliditetom, jeste imenovanje pomoćnika (*Gesetzliche Betreuung*), odnosno uvođenje sistema podrške u odlučivanju.¹⁸ Ključna odrednica ovog oblika pružanja odgovarajuće pomoći bez oduzimanja poslovne sposobnosti i primjene starateljstva, s tim da sud iznimno može ovlastiti pomoćnika za obavljanje svih poslova i zadataka u ime punoljetne osobe (Milas Klarić, 2012: 81). Potreba za sudskim imenovanjem pomoćnika punoljetnoj osobi uvjetovana je njezinim zdravstvenim stanjem na način da se ne utvrđuje poslovna nesposobnost osobe, nego njezine stvarne mogućnosti za obavljanje poslova. S tim u vezi, sud punoljetnoj osobi može imenovati više pomoćnika, ali je obavezan svakog od njih rasporediti za određenu vrstu poslova (čl. 1899. st. 1. BGB).

Zahtjev za imenovanje punomoćnika, ako se podnosi isključivo zbog fizičkih smetnji, može podnijeti samo punoljetna osoba kojoj je pomoć potrebna, izuzetak su slučajevi kada sama osoba nije u stanju izraziti svoju volju. Za pomoćnika punoljetnoj osobi, osim srodnika, mogu biti imenovani članovi starateljskog udruženja i uposlenici državnih institucija (čl. 1897. st. 1. i 2. BGB), s izuzetkom da to ne može biti uposlenik institucije u kojoj je punoljetna osoba smještena (čl. 1897. st. 3. BGB), dok se pomoćnik profesionalac može imenovati samo u slučaju kada nema druge osobe koja bi dužnost obavljala dobrovoljno, „počasno bez naknade“.

U dijelu koji se odnosi na obaveze i ovlaštenja pomoćnika BGB, osim normiranja da se poslovi pomoćnika mogu odnositi na sve vrste poslova kojima se u cijelosti štite interesi punoljetne osobe, ističe da punomoćnik treba voditi računa o dobrobiti osobe, izričito navodeći da to podrazumijeva da sama

¹⁸ Sistem imenovanje pomoćnika (*Gesetzliche Betreuung*) reguliran je paragrafima 1896. – 1908. BGB, uveden je 1990. godine, a primjenjuje se od 1. januara 1992. godine.

osoba uređuje svoj život, u skladu s vlastitim željama i vrijednosnim stavovima, odnosno pogledima na život (čl. 1901. st. 2. BGB). Stoga je pomoćnik obavezan poštivati želje punoljetne osobe, ako nisu u suprotnosti s njezinom dobrobiti i ako osoba to može zahtijevati. Također, ako postoji prijeteca opasnost za punoljetnu osobu ili njezinu imovinu, a ne postoji drugi način zaštite, BGB propisuje mogućnost da, sud npr. kod sklapanja određenih financijskih poslova, odredi da punoljetnoj osobi treba pristanak njezinog pomoćnika. Time se ovoj osobi ograničava poslovna sposobnost u odnosu na financijske poslove, koji su navedeni u odluci suda o imenovanju pomoćnika. Kod izrazito važnih pitanja, posebno onih koja se tiču ličnih stvari punoljetne osobe, kada postoji mogućnost povrede ljudskih prava, BGB normira postupke za koje je osim pristanka pomoćnika potrebna i suglasnost suda. To se prvenstveno odnosi na poduzimanje radnji koje su vezane za: zdravlje punoljetne osobe (pregledi, liječenje i operativni zahvati), sterilizaciju, smještaj u psihijatrijske i druge ustanove, iznajmljivanje stana i mogućnost njegovog otkaza, trošenje i raspolaganje imovinom punoljetne osobe (čl. 1904.–1908. BGB). Uz navedeno, isti zakon normira i mogućnost primjene instituta anticipiranih naredbi i to: anticipirane naredbe koje se odnose na zdravlje (*Patientenverfügung*) (čl. 1901a i 1901b. BGB) i anticipirane naredbe u kojima poslovno sposobna osoba određuje osobu od povjerenja koja će u slučaju buduće nesposobnosti biti imenovana njezinim starateljem (*Vorsorgevollmacht*) (čl. 1901c. BGB).

Posljednje izmjene BGB (odjeljak 1814), s ciljem reformiranja zakonodavstva iz oblasti starateljstva sukladno odredbama člana 12. CRPD-a, koje su stupile na snagu 1. januara 2023. godine (Europska komisija, DOTCOM search), osim ukidanja oduzimanja poslovne sposobnosti, usmjerene su posebno na samoodređenje i autonomiju osoba kojima je odgovarajuća podrška u ostvarenju poslovne sposobnosti neophodna. Međutim, sudovi i dalje punoljetnoj osobi koja ne može upravljati svojim poslovima mogu imenovati zakonskog staratelja i odrediti područja njegove odgovornosti. Izuzetak je kada je punoljetna osoba pod starateljstvom „slobodnom voljom“. Slično ovome je i normiranje da sud osobi s invaliditetom kojoj je dostupna „druga pomoć“, ne može imenovati staratelja.

Međutim, ova zakonska mogućnost, s na to da pojam „druga pomoć“ koji je pravno nejasan, zahtijeva tumačenje na temelju primjera obzirom dobre prakse, u donošenju odluka uz podršku se ne primjenjuje, budući da dobre prakse nisu identificirane.

Stoga je navedeno stanje jedna od slabosti reformiranog zakona, ali i jedan od razloga da je Odbor za prava osoba s invaliditetom nakon razmatranja Kombiniranog drugog i trećeg periodičnog izvještaja Njemačke, u svojim zaključnim zapažanjima naveo da reformirani zakon o starateljstvu još uvijek dopušta neke oblike zamjenskog odlučivanja, te kao takav nije u skladu s odredbama čl. 12. CRPD-a (Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom, 2023: tač. 25 (a), str. 7).

Preostale tri države članice EU (Irska, Portugal i Španija), od ukupno njih šest (v. tabelu 3), koje su u svom nacionalnom zakonodavstvu, slično prezentiranom stanju u Austriji, Češkoj i Njemačkoj, nominalno ukinule mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, također primjenjuju neki od oblika zamjenskog odlučivanja, čime se u praksi pravo osoba s invaliditetom na poslovnu sposobnost ne primjenjuje na način kako je to propisano u odredbama čl. 12. CRPD-a. Stoga se u nekim istraživanjima, posebno onim koje provodi Europski forum osoba s invaliditetom (European Disability Forum) za svaku od ovih država članica EU ističe da su „gotovo u potpunosti“ ukinule mogućnost primjene instituta starateljstva nad osobama s invaliditetom. To znači da je svih šest država u pojedinim slučajevima, odnosno za neke osobe s invaliditetom, zadržalo određene iznimke, na način da poslovna sposobnost osobama s invaliditetom u teoriji ne može biti oduzeta, ali u praksi sud, ukoliko ocijeni da osoba u određenim područjima i/ili u ograničenom vremenskom periodu nije u stanju donijeti određene odluke, takvoj osobi može odrediti primjenu nekog oblika zamjenskog odlučivanja (Buchanan i Uldry, 2024: 20). Primjer za navedeno postupanje je Irska, država članica EU, koja je prilikom ratificiranja CRPD-a izjavila rezervu na čl. 12. (v. ranije u ovom tekstu), ali isto tako priznala i pravo osoba s invaliditetom na uživanje poslovne sposobnosti ravnopravno s drugima.¹⁹

¹⁹ Vidjeti fusnotu broj 3 u ovom radu.

Zaključak

Usvajanje CRPD-a jedna je od najvećih prekretnica u cjelokupnoj historiji zaštite ljudskih prava osoba s invaliditetom, budući da je to prvi obavezujući međunarodni ugovor iz oblasti invalidnosti za sve države svijeta koje su izvršile njegovo ratificiranje. Ovo posebno jer se u odredbama CRPD-a decidno normira da je poslovna sposobnost univerzalno svojstvo svih ljudi, neraskidivo vezano za urođeno ljudsko dostojanstvo, što znači da je nepoštovanje prava na poslovnu sposobnost istovremeno i ne poštovanje jednakosti pred zakonom, kao temeljnog principa ljudskih prava, koji je neophodan za ostvarivanje svih drugih prava. S tim u vezi je i navođenje ovog principa u odredbama CRPD-a, koji je pretočen u decidno normiranje: „države potpisnice prihvaćaju da osobe s invaliditetom u svim područjima života uživaju pravnu i poslovnu sposobnost ravnopravno s drugim osobama“ (st. 2).

Stoga je bilo za očekivati da su navedene odredbe, ratificiranjem CRPD-a od ukupno 193 države svijeta, među kojima su i sve države članice EU, kao i sama EU, do danas implementirane u nacionalna zakonodavstva ovih država. To znači da se njihovom primjenom u praksi za osobe s invaliditetom ukida mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, odnosno primjena zamjenskog odlučivanja koje će zamijeniti odlučivanje uz podršku u ostvarivanju poslovne sposobnosti, za one osobe s invaliditetom kojima je to neophodno.

Međutim, uporednopravna analiza odgovarajućeg zakonodavstva iz oblasti starateljstva država članica EU, posebno sa sadržajem čl. 12. CRPD-a, provedena za potrebe ovoga rada, rezultirala je neočekivanim pokazateljima. Ključni od njih je da se i danas gotovo 20 godina od usvajanja teksta CRPD-a u ovim državama i dalje primjenjuje zamjensko odlučivanje: od potpunog i djelomičnog oduzimanja poslovne sposobnosti do njezinog ograničenja kroz odgovarajuće sudske odluke za određeno područje, ili/i u ograničenom vremenskom periodu.

U istom kontekstu, prisutnu neujednačenost, ili bolje rečeno kompleksnost (ne)poštovanja prava na poslovnu sposobnost svih osoba s invaliditetom u državama članicama EU, posebno pokazuje podatak da su četiri države članice već tokom ratificiranja CRPD-a izjavile rezervu na član 12., a ostalih 23, osim nominalnog prihvatanja ratifikacijom CRPD-a njegovih odredaba, zadržalo neki oblik zamjenskog odlučivanja. Među njima je i pet država članica koje su „skoro u potpunosti“ ukinule mogućnost oduzimanja poslovne sposobnosti, uz primjenu potpomognutog odlučivanja. Stoga navedeno stanje upućuje na zaključak da ratifikacija CRPD-a, čak i bez izjave rezerve na član 12., ni u jednom slučaju ne garantira decidnu implementaciju odredaba ovog međunarodnog ugovora u nacionalno zakonodavstvo država članica, a time ni dosljednu primjenu člana 12. CRPD-a u praksi.

S druge strane, već sama činjenica da je većina država članica EU u svoje nacionalno zakonodavstvo, posebno kroz nominalno prihvatanje prava na poslovnu sposobnost, implementirala određene odredbe člana 12., istina na način kako ih same tumače i razumiju, govori o njihovoj svjesnosti da sve osobe s invaliditetom imaju poslovnu sposobnost ravnopravno s drugima, odnosno da posjeduju pravnu sposobnost i sposobnost pravnog djelovanja koja im pripada kao ljudskim bićima. Stoga je za očekivati da će se utvrđeno stanje postepeno mijenjati, ali uz prijeteću mogućnost da će i dalje određeni broj osoba s invaliditetom biti pod starateljstvom, odnosno nekim oblikom zamjenskog odlučivanja, prvenstveno zbog nedostatka materijalnih sredstava koja su neophodna za ostvarivanje prava na podršku u ostvarivanju poslovne sposobnosti, kako to propisuje CRPD.

Literatura:

- o Austrija, Republika. (1811). *Opći građanski zakonik* (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch – ABGB). Službeno glasilo: *Justizgesetzsammlung* (JGS) Nr. 946/1811. Dostupno na: <https://www.ris.bka.gv.at/NormDokument.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622&Paragraf=0>. Pristupljeno 15. augusta 2025.
- o Austrija, Republika. (2017). *Zakon o zaštiti odraslih* (2. Erwachsenenschutz-Gesetz / Second Adult Protection Act). *Bundesgesetzblatt* (BGBl.) I, br. 59/2017. Dostupno na: <https://www.bmj.gv.at/themen/Zivilrecht/Erwachsenenschutz/Gesetzestexte.html>. Pristupljeno 15. augusta 2025
- o Buchanan, J., i Uldry, M. (2024). *Pravna sposobnost: Osobni izbor i kontrola* [Legal Capacity: Personal Choice and Control]. U: Izveštaj o ljudskim pravima broj 8 [European Human Rights Report Issue 8]. European Disability Forum. Dostupno na: <https://www.edf-feph.org/publications/human-rights-report-2024-legal-capacity/>. Pristupljeno 6. oktobra 2025.
- o Češka Republika. (2012). *Građanski zakonik* (Act No. 89/2012 Coll., Civil Code). Dostupno na: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2012/en/122919>. Pristupljeno 15. septembra 2025.
- o Europska komisija. (online alat). *DOTCOM search* (European Disability Expertise – EDE) – država: Njemačka; polje B2: „Recognition of legal capacity”. Dostupno na: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/european-disability-expertise-edc/dotcom-search_en. Pristupljeno 12. oktobra 2025.
- o European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2013, July). *Legal Capacity of Persons with Intellectual Disabilities and Persons with Mental Health Problems*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health>. Pristupljeno 10. septembra 2025.

- o Ganner, M. (2018). *The New Austrian Adult Protection Law of 2018*. JULGAR, br. 41, str. 175–198. Dostupno na: <https://julgar.pt/the-new-austrian-adult-protection-law-of-2018/>. Pristupljeno 10. septembra 2025.
- o Hrvatska, Republika. (2015). *Obiteljski zakon*. „Narodne novine“, br. 103/15.
- o Hrvatska, Republika. (2023). *Zakon o izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona*. „Narodne novine“, br. 156/23.
- o Hungarian Civil Liberties Union (TASZ). (2015). *Sentenced to Legal Death: People with Disabilities Can Be Stripped of Their Right to Decide in Hungary*. Budapest: Hungarian Civil Liberties Union (TASZ).
- o Irska, Republika. (2015). *Zakon o podržanom donošenju odluka (poslovna sposobnost) [Assisted Decision-Making (Capacity) Act 2015]*. Dostupno na: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2015/act/64/enacted/en/html>. Pristupljeno 11. septembra 2025.
- o Lipp, V. (2016). *Legal Protection of Adults in Germany – An Overview*. U: WCAG2016 – World Congress on Adult Guardianship (konferencijski prilog). Dostupno na: http://www.wcag2016.de/fileadmin/Mediendatenbank/Themen/Einzelbeitraege/Lipp/Lipp_Legal_Protection_Adults.pdf. Pristupljeno 12. septembra 2025.
- o Mađarska, Republika. (2013). *Građanski zakonik* (Act V of 2013 on the Civil Code). „Magyar Közlöny“, br. 31. Dostupno na: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/hun209514.pdf>. Pristupljeno 15. septembra 2025.
- o Mental Disability Advocacy Center. (2010). *Constitutional Court Undermines Legal Status of Hungarians with Disabilities*. Dostupno na: <https://www.mdac.org/en/constitutional-court-undermines-legal-status-hungarians-with-disabilities>. Pristupljeno 1. oktobra 2025.

- o Mental Disability Advocacy Center. (2013). *Legal Capacity in Europe: A Call to Action to Governments and to the EU* [Pravna sposobnost u Europi: Poziv na djelovanje vladama i EU]. Dostupno na: https://mdac.org/sites/mdac.info/files/legal_capacity_in_europe.pdf. Pristupljeno 9. septembra 2025.
- o Milas Klarić, I. (2012). Lišenje poslovne sposobnosti i skrbništvo – od zakonodavstva i prakse danas, do potrebe za promjenama *de lege ferenda* u svjetlu Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. U: *Zbornik radova: Poslovna sposobnost i skrbništvo – raskorak između Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i prakse*. Zagreb: Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, str. 76–82.
- o Njemačka, Savezna Republika. (1896). *Građanski zakonik (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB)* [engleski prijevod]. Verzija objavljena 2. januara 2002. godine (Savezni službeni list [*Bundesgesetzblatt*] I, str. 42, 2909; 2003 I, str. 738), posljednji put izmijenjen članom 1 Zakona od 10. augusta 2021. godine (Savezni službeni list I, str. 3515). Dostupno na: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html. Pristupljeno 12. septembra 2025.
- o Poljska, Republika. (1964). *Građanski zakonik (Kodeks cywilny)* [The Civil Code]. Pročišćeni tekst: *Dziennik Ustaw (Dz.U.)* 2023, poz. 1610. Dostupno na: <https://supertrans2014.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/06/the-civil-code.pdf>. Pristupljeno 12. oktobra 2025.
- o Poljska, Republika. (1964). *Porodični i starateljski zakonik (Kodeks rodzinny i opiekuńczy)*. Pročišćeni tekst: *Dziennik Ustaw (Dz.U.)* 2023, poz. 2809; 2025, poz. 897. Dostupno na: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20230002809/U/D20232809Lj.pdf>. Pristupljeno 12. oktobra 2025.

- o Public Defender of Rights (Czech Ombudsman). (2023). *Czech Ombudsman's Advisory Body: Thousands of people with disabilities lack legal capacity despite this being a violation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* [web-stranica]. Dostupno na: <https://www.ochrance.cz/en/aktualne/czech-ombudsman-s-advisory-body-thousands-of-people-with-disabilities-lack-legal-capacity-despite-this-being-a-violation-of-the-un-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/>. Pristupljeno 15. septembra 2025.
- o Uhlich, M. (2012). Poslovna sposobnost osoba s mentalnim invaliditetom u Republici Austriji. U: *Zbornik radova: Poslovna sposobnost i skrbništvo – raskorak između Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i prakse*. Zagreb: Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, str. 97–103.
- o Ujedinjeni narodi, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities – CRPD*), „Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori“ br. 11/09.
- o Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom (CRPD Committee). (2014). *Opći komentar br. 1: Članak 12: Jednako priznanje pred zakonom* (CRPD/C/GC/1). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-1-article-12-equal-recognition>. Pristupljeno 6. novembra 2025.
- o Ujedinjeni narodi, Odbor za prava osoba s invaliditetom (CRPD Committee). (2023). *Zaključna zapažanja o objedinjenom drugom i trećem periodičnom izvješću Njemačke* (CRPD/C/DEU/CO/2-3). Dostupno na: <https://www.undocs.org/CRPD/C/DEU/CO/2-3>. Pristupljeno 12. septembra 2025.
- o Ujedinjeni narodi (United Nations). (2025). *Zbirka ugovora: Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*. Dostupno na: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtid-sg_no=IV-15&chapter=4. Pristupljeno 6. oktobra 2025.